

3MICT

I.....	3
II	14
III.....	23
IV	33
V.....	44
VI	53
VII	62
VIII.....	72
IX	82
X.....	87
XI	94
XII.....	106
XIII	117
XIV.....	129
XV	137
XVI.....	147
XVII	158
XVIII	175
XIX.....	182
XX	191
XXI.....	199
XXII	209
XXIII.....	217
XXIV	229

I

Коли б село Залісся, положене у східній Галичині, мало свого літописця, то він день 9 червня 1891 року мусив би записати в літописі села як день невиданого нещастя, якого і найстарші люди Залісся не запам'ятали. Вправді, те саме нещастя стрінуло тоді і інші села в тій стороні, що Залісся, однак на жоднім не оставило оно таких тяжких слідів, як на сім селі. Нещастя се найшло тоді малий відгомін в різних часописах, але світ скоро его забув, в селі же наслідки его давалися взнаки ще довгі літа.

Василь Левицький, парох Залісся, вернувшись з похорону, ще дрімав по обіді на отомані, коли нараз збудила его жінка, нетерпеливо посіпавши за плече.

— Що сталося, Мариню? — спитав о.Василь здивовано, протираючи очі.— Чи то вже так пізно, що так по-темніло?

— Але ж де там! — відповіла жінка.— Ще п'ятої години нема! То страшна буря надходить. Чуєш, який шум?

О.Левицький зірвався з отомани, прискочив до вікна і сам налякався:

— Яка страшна хмара! — кликнув.— Боже, що то буде? Де діти?

— Всі дома.

Левицький мав у першій хвилі охоту вибігти на подвір'я, але жінка здержала его силоміць за рукав. До того в сусідній наріжній кімнаті скричало нараз кілька жіночих голосів: «Татунцю!» — і Левицький з жінкою метнулися зараз туди. Всі збіглися до одної кімнати: бабуся Клавдзя і чотири доньки Левицького, він сам і его жінка.

А надворі справді виглядало несамовито. Коли би велике озеро пробило собі греблю і вилялося нагло в широке русло зі скалистими берегами та стрімкими порогами, то ще такого шуму не наробило би, який тепер був, особливо в лісі. Під покривалом тяжкої, чорної хмари, що нависла над лісом, там ішла люта борба о життя і смерть; страшний вихор кидав собою верхами лісу, і дерева громадно схиляли перед ним покірно свої голови,

а слабші з тяжким стоном скидали свої верхи на землю. Ще не розігнули своїх похилених спин, а вже вихор закрався прогалиною у спід лісу, вдарив собою об землю, завадив о столітні дуби і сосни, заревів з лютості, потермосив пнями — і дерева з лопотом клалися переможені на землю, виставляючи наверх своє коріння з землею. Поваливши противників, вихор утікав з-поміж трупів, злітав високо, віддихав хвилинку і поринав знову в лісі, як в озері, перевертаючи все по дорозі догори коренем. Та се був лише початок — перші вистріли в битві...

Сама головна ворожа сила щойно надходила і несла погибель для всего, що на дорозі стрітила. Ішла она поважна, висока, чорна, з широкими плечима. У споду її курилося, мов чорний дим, а дикі, пекольні голоси летіли з нею. Столітні дерева і малі корчі підскакували нараз у воздух, крутилися і мертві падали на галуззя своїх товаришів. То не був вихор, з котрим дуби можуть поборотися; се була воздушна труба, для котрої і дуби були іграшкою. Она виривала дерева, як бур'ян, підкидала ними, копала їх зневажливо і топтала тяжкими ногами, аж галуззя, мов кості, тріщало і ломилося. Єї дорога стелилася самими трупами...

Пробивши собі широку дорогу лісом, воздушна труба летіла просто на село.

Приходство стояло на горбі. Хоч тепер настав майже вечірній півсумерк, все ж із сеї наріжної кімнати, в котрій всі збіглися, можна було крізь одно вікно бачити далеко темний ліс і хмару над ним, а крізь друге, до подвір'я, — сад і дерева, що легко шуміли і тремтіли, мов у страху перед недалеким ворогом, а за садом дах і вежу церкви.

— Яка чорна хмара іде від ліса! — кликнула найстарша панна Ольга, глянувши у вікно, і зараз відскочила з острахом. — По самій землі сунеться, а внизу так куриться, як би горіла.

— Дивіться, стріха летить! — скрикнув панотець. — Ось дерево також! То оркан!

Жінки збилися разом в кутку на софі, лиш сам о.Левицький ще стояв коло вікна.

— Іди геть від вікна! — кликнула жінка на него, але він не відступав, лише стояв як вкопаний.

В кімнаті щораз більше темніло.

— Який шум! як мете піском у вікна! Боже! — ломилася руки старенька бабуся Клавдзя та тулила до себе двоє наймолодших внуків.

Нараз на подвір'ю дався чути проймаючий крик: се парубки о.Левицького втікали з поля у стайню і тільки лопнули дверми, сховалися. Пес, прийнятий у буді, став жалібно вити.

— Не видно нічого! — промовив парох і в тій хвилі, як пострілений, відскочив від вікна та притулився до громадки своєї родини, бо страшенний тріск роздався коло самої його стодоли, оркан зірвав цілий дах, кинув його о кількадесять кроків під стайню, а сніпки соломи, видобуті з засків, немов чорні великі птахи пролетіли попід вікнами. Один околіт завадив о комин приходства і з вагою скотився по даху на землю; за ним злетіло кілька цегол.

— Дах зірвало зі стодоли або із шпихліра! — сказав наляканий парох, але ніхто його не чув, бо в тій хвилі затремтів цілий дім, забряжчали вікна,— по подвір'ю приходства пролетіла немов страшна чорна мара з дикими голосами, з шумом і тріском, зломилася тополю в брамі, розвалила ще саму браму і пліт і полетіла просто через сад на церкву. Що там далі діялося, Левицькі не бачили, але всі небавом почули, як затріщали дерева в саду і дзвони на дзвіниці залунали самі якось глухо, протяжно, жалібно. Шум і тріск щораз меншав — воздушна труба полетіла в сторону села і двора.

Довгу хвилину не міг ніхто з себе добути голосу; всі від страху поніміли...

Все те тривало не більше десяти минут. Відтак густа мрака залягла село, і десь далеко залунав грім. Великі каплі дощу вдарили виразно по даху і по вікнах приходства. Грім щораз зближався, каплі ставали частіше, ще хвиля одна-друга і — злива з градом затопила село. Страшна блискавиця роздерла пітьму, а вслід за нею грім потряс землею.

Вся родина Левицьких відвернула очі від вікон і тільки слухала, як тяжкий град ударяв по даху приходства, спадав з вагою на землю і творив шум безнастанний.

— Треба би лампу засвітити! — відізвалася бабуся.— Заслони вікно, Василю!

Левицький приступив до вікна, заслонив його, підбіг до другого,— але нараз аж за очі схопився: великий сніп світла пролетів майже понад самим подвір'ям і садом, опинився на церкві, і та серед страшного грому хмар нараз затріщала і взялася полум'ям. Була ціла деревляна і до кількох хвиль стояла, як смолоскип, в огні.

— Боже! в церкву грім ударив! — скрикнув Левицький і без пам'яті кинувся до дверей, так як би сам-один міг погасити пожежу. Але двері були замкнені; бабуся Клавдзя замкнула їх, як би перед яким злодієм. То спинило і опам'ятало панотця.

Вся родина, крім дітей і бабусі, прискочила з великим криком і плачем до вікна. Від палаючої церкви робилося за садом щораз ясніше; она горіла, хоч на ню як з відра ллявся дощ. На подвір'ю під вікнами видко було занесене звідкись дерево і цілу верству граду серед потоків води. В буді коло шпихліра знов жалісно скомлів та вив пес, а в стайні ревіли телята.

— А що там з худобою сталося? — обізвалася пані Левицька, почувши рев телят.

І обоє нараз, Левицький з жінкою, припали до дверей, отворили і побігли до кухні розвідатися.

Минуло кілька хвилин, і град перестав падати, тільки дощ шумів, як вода на лотоках. Бабуся Клавдзя хотіла тепер підійти до вікна, в котре біла вже луна від пожару церкви, щоби заслонити його, але внуки вчепилися єї рук і сукні та здержали єї розпучливими окликами: «Бабусю! ми погоримо!»

— Не бійтеся, діти! — втихомирювала їх бабуся, хоч сама тряслася.— Сад великий, огонь так легко не перекинеться, а дощ паде.

І справді лише одна церква стояла в огні. Поломись, що притихала від дощу в однім місці, піднімалася

небавом вгору в другім місці, хоч з неї серед густого диму і пари видко було тільки поодинокі огняні язики. Горіла церква, як високий костир, розложений поміж старими липами, що стояли вінком попри паркан. А горі понад церквою пересувалися скоро сиві хмари, немов ішли навздогін за блискавицями, котрі щораз далі за селом роздирали пітьму хмар і лунали громами, аж ціле село тряслось. Ще раз блиснуло геть-геть над заліськими полями, коло Новосілок, ще раз залунали громи, але вже в темній далечині. Туча втихала, а на Залісся падав ще тільки рясний дощ, від котрого огонь в церкві не погасав, а немов змагався щораз більше і яснів щораз виразніше поміж липами.

На дзвіниці відозвався дзвін на тривогу...

О. Левицький вихопився з дому і задиханий побіг до церкви через сад, в котрім лежало кілька дерев вирваних з коренем і повалених. Застав при огні учителя Горошинського і не більш десяти людей, котрі щойно також надбігли і, сховавшись під дзвіницю, бездільно дивилися на палаючу церкву.

— Чому ж ви не рятуєте? — скрикнув в розпучі о. Левицький, надбігши до людей.

— Не можна, єгомость, сього огню гасити, бо то від грому! — сказав остерігаюче один старий селянин.

— Ох ви темні, темні! — заломив руки панотець. — А де ж паламар з ключами від церкви?

— Нема! — відповіли єму.

В тій хвилі цілий дах церкви запався до середини, лише над пресвітерією ще держався. Левицький без пам'яті прискочив до дверей, що вели до пресвітерії, підняв великий камінь з землі і могучим розмахом відбив скобель разом з колодкою, отворив двері і побіг просто до престола. Схопив чашу з дарами святими і євангеліє та виніс надвір. Тим часом учитель Горошинський з двома церковними братами відважилися також забігти до пресвітерії, розбили шафу, вхопили скарбону церковну, зняли з жердки кілька фелонів, пірвали кадьничницю замість яких цінніших річей і скоро вибігли також надвір.

Більше не встигли вирятувати, бо гризучий дим не допустив їх уже до середини, а огонь уже захоплював і саму пресвітерію. Безрадно стояла купка людей коло дзвіниці та вголос нарікала. Одна селянка впала на коліна і серед дощу піднімала руки до неба.

Однак могутого огню, киненого блискавицею, не міг погасити навіть дощ. Налякані люди збіглися небавом великою товпою на місце пожеги, але ніхто з них не важився приступити до церкви, щоби гасити пожегу, тому що дощ повинен був їх у тім виручити, а ще більше тому, що селянські забобони забороняють гасити огонь від блискавиці. В тій хвилі вони, як ті діти, більше цікавилися тим, що один селянин найшов хрест з церковної бані аж на толоці, куди єго, певно, заніс оркан.

І навіть тоді, коли вже дощ по півгодині зовсім уймився і небо роз'яснилося, а пожега гудів у церкві та обнімав старі деревляні стіни, селяни не важилися приступити до огню. Не помагали накликування і навіть штовхання війта Костишина і присяжних; ледви кількох селян нагадало собі тоді, що треба було забрати з собою коновки на воду.

У сій метушні учитель Горошинський не втерпів, щоби в їдкий спосіб не докорити війтові словами:

— А що я вам казав не раз? Справте сикавку, бо буде біда! Але вам громада не в голові, аби вам було добре!

Війт, в сій хвилі безрадный, удав, що не чує слів учителя. Лише спересердя став бити людей палицею, то бігав довкола церкви, то ставав до громади і разом з нею повторяв уже сотний раз: «Судний день! судний день!»

Справді, був то судний день для Залісся. Не минуло й години, а село стало бідніше о кількадесять тисяч. Хоч церква була стара, стояла вже з двісті літ, все ж таки могла ще постояти якийсь час, заким бідна громада спромоглася би на нову церкву, якої потребу вже давно відчувала і вже навіть складала гроші на неї. Сего ж року безнастанні гради і зливи знівечили дотла засіви на полі, нинішня воздушна труба повалила кількадесять будинків в селі,— Залісся виглядало, як по нападі ворога...

Надбігли старші доньки панотцеві, Ольга і Наталка.

— Ратуйте, пане Горошинський, що можна! — просила Ольга, заломивши руки.

— Годі вже!

— А ви чого тут? — скрикнув о. Левицький на доньки і притім глянув непривітно на учителя. — Геть! мені додому! На! заберіть се!

Передав донькам фелони і євангеліє, сам узяв чашу в руки і пустився з ними додому.

— А де скарбона? — спитав ще, обернувшись.

— Я сховаю її в громадській касі, — відповів Костишин.

— Пильнуйте ж її; там є тисяч двісті ринських!

Горошинський чогось з гірким усміхом дивився за панотцем і за єго доньками. Та недовго. Він скоро кинувся з молодими парубками гасити огонь. Небагато се помогло, коновками лляти воду з недалекого потоку, але іншого способу не було. Село не мало своїх прирядів до гашення огню. Аж по годині здогадався хтось в дворі прислати малу сикавку і кілька залізних гаків, котрими порозтягано догоряючі балки і погашено дубові стіни, котрим огонь нелегко міг дати раду. Ціле урядження всередині церкви згоріло.

Коли з дому надійшов знов о. Левицький, то на місці старої святині серед крислатих лип застав уже тільки велику почорнілу скриню зі стін, а в ній і коло неї повно балків, угля, диму і чаду пожарища...

Довго стояв він мовчки на пожарищі і отирав нишком сльози. Відтак повагом вийшов на вулицю і з похиленою головою пустився в село, придивитися спустошенню. Адже з того бідного села він мав дальше жити; він хотів бачити, як завелике ціле нещастя...

Перший, кого стрітив, то був дідич Заборовський, мужчина на зріст високий, кремезний і рум'яний. Він їхав верхом.

Левицький гнівався з ним від остатніх виборів посла до сойму краювого, коли наперекір Левицькому виборці з Залісся далися підмовити Заборовському і голосували на сусіднього дідича. Навіть по недавнім похороні

пані Заборовської не помирився з її чоловіком; віддав покійній остатню прислугу і просто з кладовища вернув додому. Але тепер під вражінням нещастя о. Левицький забув на свій гнів, поклонився дідичеві і вже збирався промовити щось до него, коли той лише відклонився і пігнав даліше в сторону лісу. Ся німа стріча діткнула о. Левицького дуже неміло, і в нім давній гнів до дідича запалав наново. Жалував, що поклонився єму.

Надворі вже смеркало. Ціле небо було одностайно сіре і непривітне і висіло над Заліссям так низько, як би хотіло єго накрити і задавити. Легкі опари закривали ліс і піднімалися хмарками з піль, збитих градом. Здавалося, як би якась незвичайна тишина залягла тепер село і поля на те тільки, щоби в ній виразніше було чути то тут, то там плач на полі і в селі. І плач сей здавався тепер не таким, як при інших нещасливих пригодах. Він нагло зривався і нагло замовкав; все в нім дзвеніло: перестрах, розпука, здивування і безмірна туга, але нещастя було ще засвіже, занезвичайне, щоб жаль узяв верх над зачудуванням. Забагато дива, натвореного орканом, було на кождім кроці, щоби люди могли не дивуватись і з дива забувати жаль.

Зажурений ступав о. Левицький дорогою по граді, що ще не стопився. Мовчки перейшов попри селянина, що з дороги задивився на своє поле і навіть не замітив панотця; обійшов довкола вербу, що лежала впоперек дороги; пристанув на хвилю коло хати, з котрої стріху зняло, придивився засумованому господареві на порозі і вступив у бічну вуличку. «Як на похороні! — думав собі панотець. — Зовсім як на похороні! Ще гірше навіть! На похороні буває не раз весела погода, а тепер!..» Нараз на вступі у бічну вуличку зачув голосну сварку.

— А ти, злодію! — кричав якийсь мужеський голос. — То гроші від кожного нумеру вмієш брати, а хмар відвертати не вмієш! За що ж ми тобі платимо?

— Та бий єго! — заохочував інший жіночий голос.

— Люди добрі, не бийте мене! Я не міг дати ради! — просився захриплим голосом інший селянин, але в сій хвилі зойкнув коротко, повалився на землю і замовк.

О. Левицький приспішив хід і небавом побачив громадку людей, котрі з лютістю копали ногами низенького худого господаря, що звався Бей. О. Левицькому зараз уся справа роз'яснилася: то люди били проворного градобія, котрий від людей брав данину за те, щоби в потребі відвертав своїми штуками хмари, а нині допустив на село таку руїну. Побачивши священика, кількоро людей зараз утекло, а Бей піднявся з землі:

— Ратуйте, єгомость!

— За що ви б'єте Бея? — спитав панотець у тих, що осталися.

— А чому гроші бере, а хмар не відвертає? — відповів один господар зухвало. — Злодій він є, а не градобій!

— Пощо ж ви єму гроші даєте? — спитав о. Левицький з жалем. — Що я вас уже вчив: не вірте в забобони, а ви все ще вірите! А ти, Бею, як мені ще колись поважишся людей дурити, то до суду тебе заскаргу.

Селяни і Бей глянули на свого священика так, якби хотіли сказати: «Говори собі здоров!» Бей зараз утік в хату, а люди з недовір'ям зглядалися по собі.

Левицький пішов даліше. Коло корчми стрітив більшу громаду. Поздоровили его і стали розповідати різні подробиці нещастя.

В лісі з корінням виломило багато деревини. На пасовиську град побив вівці. Багато людей поранило. У Дорошихи вивернуло хату і занесло аж на толоку. В дворі завалило шпихлір; пастух і два коні дідича згинули від грому. На кладовищі велику тополлю роздерло надвоє. На роздоріжжі коло лісу старого дуба вивернуло з корінням. Кільканадцять хат рознесло, мов солону. У Мельнички дах зірвало і дитину з колискою кинуло в город; кажуть, що дитина не витримає. Грицак їхав з лісу возом; як захопила его буря, як кинула ним в сторону, він ударився в якесь дерево та й тепер лежить смертельно хорий; коні вбило, а віз рознесло! Збіжжя на полі зрівняне з землею. Тепер нову церкву став, а нема за що. Ще за нову школу не все сплатили. До того всего люди кажуть, що холера від Залісся вже недалеко. Одним сло-

вом, світ кінчиться, нещастя таке, що годі й придумати спосіб, як з него видобутися.

Арендар Мошко Зільбер замітив між людьми священика і вийшов з корчми:

— А то,— каже,— виграв я, що взяв від вас тридцять моргів в посесію! Яка мені тепер з них користь? Все град вибив!

— Що ж я тому винен? — спитався Левицький.

— Ну, я знаю, що ви не винні, але я вам гроші дав, а що я тепер за них буду мати? Нічо! Навіть паші не буде!

— Я тому не винен,— повторив ще раз священик.— І я маю шкоду.

Вертаючи додому, Левицький чув знов де-не-де гіркий плач, котрий і на нього наводив тяжкий сум. Громада тепер зруйнована, церкви нема, жити з чого нема, а тут дома чотири доньки, п'ята в інституті в Яворові, один син Генко ще в гімназії; другий, Ярослав, окінчений питомець, уже цілий рік шукає жінки і не може найти — світе білий, що з того всего вийде?! Як же ж така бідна громада може вижити священика, учителя, війта, писаря, деруна Мошка з его великою родиною і зятями,— звідки ж вона може платити податки і додатки до податків, коли у тої бідноти нема й не буде що в уста вложити?

І гіркі думки не покидали о. Левицького, коли вертав додому.

Назустріч ему надійшов знаний сільський п'яниця Криворукий. Хитаючись на непевних ногах, він здалека поклонився панотцеві і голосно став говорити:

— Слава Йсусу, егомость! Біда, церква згоріла, а нова не зараз буде! Я не дам нічого, бо не маю. Дав би, бігме, дав би, та не маю; Мошко взяв, все Мошко взяв і вже мені хоче хату забрати. Але я хати не дам! — кричав голосно, переходячи попри священика із солом'яним капелюхом в руках та із спущеними очима.— Не дам хати! Досить уже крові з мене нассався, з торбами мене пустив... Не да-ам! згину, а проклятого жида-невіру в хату не пущу. А ні, то ему самому смерть зроблю!

Але тут він наткнувся на убиту градом квочку і качата в рові, підняв квочку за ногу і засміявся на ціле горло:

— Бігме, Мошкова квочка! Ото але! Так єму треба! — говорив далі сам до себе. — А й качата! — Вліз у рів і почав їх визбирувати. — Раз, два, три... — приповідав собі при тім. — Восьмеро! — крикнув радісно і з качатами в руках виліз з рова і станув перед самим панотцем. — Занесу йому, — каже, — додому, аби собі шабас справив! А ось і порося! Ха-ха-ха! І се занесу єму на шабас!

І він нахилився за поросятем, але так незручно, що перевернувся і зарив носом і руками в болоті в рові. «На шабас єму порося занесу!» — говорив ще в рові і сміявся, але Левицький єго вже не слухав.

Натомість почув здалека гіркий плач. Межею з поля надходила знайома панотцеві селянка. Она й не дивилася тепер на него, а тільки голосила: «Моя працейка пропала! Мої дітоньки любі! Що ж я з вами пічну? З чого нам тепер жити?» Притулила запаску до очей, сіла на вивернений пень і, качаючи головою то в один, то в другий бік, гірко ридала.

«Мої дітоньки любі, що ж я з вами пічну?! — думав і о. Левицький, згадуючи п'ять своїх дочок, для котрих у посагу не мав нічого... — Яка доля жде вас, мої голуб'ята кохані?..»